

VLADAS ZUKAS

„DIRVOS“ BENDROVĖ

Viena iš produktyviausių ir ilgiausiai veikusių Lietuvos Respublikos leidyklų buvo „Dirvos“ bendrovė knygoms leisti. Jai vadovavo krašto švietimo idėjai atsidavę veikėjai Adomas Dundzila (1882—1951) ir Bronius Sirutis (1886—1945). Bendrovės vadovai sumaniai derino komercinius ir kultūrinius interesus, sukūrė visas tris su knyga susijusias institucijas: knygynus, spaustuvę, leidyklą.

Kiekvienas „Dirvos“ veiklos baras vertas detalaus tyrinėjimo, tačiau šiame straipsnyje daugiausia dėmesio skiriama bendrovės leidybinei veiklai. Pasinaudota „Dirvos“ išleistomis knygomis, leidinių katalogais, periodikoje išspausdintais straipsniais apie bendrovės veiklą, dokumentine medžiaga. Vertingi yra šių eilučių autoriui atsiųsti iš JAV „Dirvos“ bendrininkų šeimų narių (Aloyzo Siručio, Marijos Dundzilaičės-Abromaitienės, Antano Dundzilos) atsiminimai. Tyrinėjimą palengvino iš Adomo Dundzilos asmeninio archyvo gautos su bendrove susijusių dokumentų nuotraukos (parūpino Ant. Dundzila). Visiems širdingai dėkoju.

A. Dundzila pirmuosius knygų prekybos įgūdžius įgijo 1908 m. pradėjęs dirbti Marijampolėje V. Penčylos knygyno vedėju¹. Sukaupęs lėšų, 1913 m. Vilkaviškyje atidarė savo knygų, laikraščių ir rašymo reikmenų parduotuvę². Netoli esė, Lankeliškių bažnytkaimyje, mokytojavo būsimasis komercinės veiklos bendrininkas B. Sirutis³. Prasidėjęs Pirmasis pasaulinis karas ir komersantą, ir pedagogą nubloškė į Rusijos gilumą. 1918 m. vasaros pradžioje su grįžtančių karo pabėgėlių banga Vilnių pasiekė A. Dundzila bei B. Sirutis. Nerađę galimybių įsikurti sostinėje, jie nutarė imtis komercinės veiklos — įsteigti knygų prekybos bei leidybos bendrovę Marijampolėje. Tada buvo ir pavadinimas sugalvotas. Liepos mėnesį jau buvo imtasi organizacinės veiklos. Bendrovė kurta visiško apibusio pasitikėjimo pagrindu. Beje, asmeninius ir komercinius ryšius dar sutvirtino giminystė: 1924 m. A. Dundzila vedė B. Siručio seserį Petronėlę.

Darbo pradžia nebuvo lengva ne tik dėl lėšų stokos — ypač sunku buvo gauti vietinės vokiečių okupacinės valdžios sutikimą steigti knygų leidimo bendrovę. Dėl to A. Dundzila savo vardu kreipėsi į miesto burmistrą, prašydamas leisti atidaryti knygyną (B. Sirutis tuo metu mokytojavo). 1918 m. spalio 8 d. leidimas buvo gautas, tačiau ne knygynui, o galanterijos ir rašomosios medžiagos krautuvei. Ji buvo atidaryta „Zagrės“ ūkio draugijos namuose⁴. Spaudos platinimas buvo varžomas: net cenzūros leisto laikraščio platinimui reikėjo gauti Vilniaus

¹ Dundzila A. Pirmoji vaga // Dundzila A. Lietuvos dirvonai. — K., 1935. — P. 20.

² Ten pat. — P. 25, 28.

³ A. Siručio atsakymai (1987.X.18) į V. Zuko klausimus // V. Z. archyvas. — L. 1.

⁴ Dirva 1918—1928: Dešimt sėjos barų. — K., [1929]. — P. 4.

karinės valdžios patvirtintą įgaliojimą (sakysim, A. Dundzila turėjo leidimą platinti „Tėvynės sargą“⁵).

1918 m. gruodžio pradžioje okupacinei kariuomenei traukiantis į Vakarų ir į Marijampolę įžengus lietuvių kariniams daliniams, virš „Žagrės“ namuose įsikūrusios paduotuvės durų pasirodė iškaba „B-vė „Dirva“, knygynas ir rašomųjų dalykų krautuve“⁶. 1919 m. imta rūpintis spaustuvės įrengimu, žengti pirmieji leidybos žingsniai.

1920 m. Lietuvos kariuomenei užėmus Vilnių, buvo dedama pastangų įkurti ten „Dirvos“ spaustuvę ir centrinę knygyną⁷, tačiau, lenkams sulaužius Suvalkų taikos sutartį, šie sumanymai žlugo.

1921 m. pradžioje bendrovė buvo padalyta į dvi dalis: Marijampolėje liko B. Siručio vadovaujama spaustuvė ir knygynas (J. Basanavičiaus g. 14), o tų metų kovo mėn. „Dirvos“ knygynas ir spaustuvės kontora buvo atidaryti Kaune. Siems įstaigoms vadovavo čia persikėlęs A. Dundzila.

1923 m. sausio 5 d. bendrovės nariai A. Dundzila ir B. Sirutis sudarė sutartį⁸, kurioje buvo nurodytas jos turtas: Marijampolėje veikianti spaustuvė, knygu, rašymo priemonių, muzikos instrumentų parduotuvės Kaune ir Marijampolėje. Visas turtas įvertintas 100 tūkst. litų. Nutarta įkurti „pilną prekybos ir pramonės bendrovę“. Abu nariai turėjo vienodas teises į turtą ir pelną, po lygiai turėjo dalytis nuostolį. Sutartyje numatytos galimybės didinti bendrovės turtą, abiem įnešus vienodo dydžio papildomą kapitalą. Bendrovės būstinė buvo Kaune, jos skyrius — Marijampolėje. Sutartis patvirtinta Kaune K. Skėmos notarinėje kontoroje. 1937 m. padaryta redakcinių sutarties pakeitimų, o 1938 m. išplėstos narių teisės: abiem bendrovės nariams suteikta teisė atstovauti bendrovei, atlikti bankines operacijas, pasirašinėti veikselius, sutartis ir kitus raštus, daryti notarinius aktus perkant bei parduodant judamą ir nejudamą turtą ir kt.⁹

Bendrovės centru tapo A. Dundzilos vadovaujamas knygynas ir spaustuvės kontora (leidykla) Kaune. Čia A. Dundzila turėjo daugiau galimybių plėtoti ryšius su vietiniais bei užsienio komercinių firmų atstovais Lietuvoje. Jis lankėsi Vokietijoje, Čekoslovakijoje, Austrijoje, užsakė reikalingą įrangą spaustuvei, popierių ir kitas rašymo priemones knygynams¹⁰. A. Dundzila buvo iniciatyvus komercinės veiklos organizatorius: aktyviai dalyvavo steigiant Verslininkų sąjungą, kurį laiką jai vadovavo. Komerciniai interesai bei konkreti veikla nagrinėti 1935 m. išleistoje knygoje „Lietuvos dirvonai“. Joje aptartos ir kai kurios bendros knygų leidybos bei prekybos problemos.

Spaustuvė. Bendrovė įrengė spaustuvę Pirmojo pasaulinio karo metu

⁵ Dirva 1918—1928: Dešimt sėjos barų. — P. 5.

⁶ Ten pat. — P. 6.

⁷ Krisiūnas L. „Dirvos“ B-vė ir jos išleistos knygos // Rytas. — 1930. — Liep. 3. — Nr. 148.

⁸ Dokumento kopija šių eilučių autoriaus archyve.

⁹ Ten pat.

¹⁰ M. Dundzilaitės-Abromaitienės atsakymai (1987.XII.12) V. Zukui // V. Z. archyvas. — L. 1; Ant. Dundzilos atsakymai (1987.XI.16) V. Zukui // Ten pat. — L. 4.

gerokai apgriautame privačiame mūriniame name (P. Kriaučiūno g. 4). Pastatą reikėjo gerokai remontuoti, jo savininkui mokėti nuomos mokesį. Toje pačioje vietoje spaustuvė veikė iki Antrojo pasaulinio karo pradžios, kai bombarduojant miestą buvo sugriauta¹¹.

1919 m. vasarą Suvalkuose nusipirkusi ranka sukamą spausdinimo mašiną (mat Marijampolės elektrinė buvo mažo galingumo — šviesos tiekdavę tik vakarais), bendrovė pradėjo veiklą: rudenį pasirodė pirmasis leidinys — dailininko A. Aleksandravičiaus parengta piešimo pamokų metodinė medžiaga „Piešinėliai ir braižinėliai“ (1 sąs). Netrukus bendrovė išgiję garinį motoriuoką mašinoms sukti¹². Gausėjo ir tobulėjo techninė įranga, raidžių asortimentas. Klientų patogumui 1923 m. spaustuvė išleido raidžių ir ornamentų katalogą¹³. Nacionalizacijos akte¹⁴ nurodytas toks spaustuvės inventorius: automatinė raidžių rinkimo mašina „Inter-type“ (26345 litų vertės), keturios spausdinimo, be to, lankstymo, pjovimo, siuvimo mašinos, presas knygoms spausti ir kt. Iš pradžių spaustuvėje dirbo keletas darbininkų, 1928 m. — apie dvidešimt, 1940 m. nacionalizacijos metu galėjo siekti keturiasdešimt¹⁵, nors galimybės plėsti įmonę buvo ribotos — dirbta tose pačiose patalpose.

Spaustuvės pajėgumas buvo vidutinis — mažesnis negu didžiųjų (Kauno „Spindulio“, „Varpo“, „Šviesos“, „Pažangos“, Klaipėdos „Ryto“), bet didesnis negu kitų¹⁶. Daugiausia buvo spausdinamos „Dirvos“ leidžiamos knygos, tačiau nevengta užsakymų iš šalies. Pirmasis užsakymas — 1919 m. Svetimo ministerijos žurnalo „Svetimo darbas“ pirmasis numeris. Iš didesnių užsakymų minėtini „Zinijos“ bendrovės 1928 m. išleisti Satrijos Raganos „Raštų“ 2–6 tomai (apie 1250 psl.). „Dirva“ spausdino keletą Marijampolėje leistų laikraščių: „Sešupės bangos“, „Suvalkietis“, „Suvalkų kraštas“, vieną kitą žurnalą („Aušrinė“, 1919, Nr. 1 — 1926, Nr. 5/6; „Farmacijos žinios“, 1924, Nr. 5 — 1925, Nr. 1; „Veterinarija ir zootechnija“, 1924, Nr. 1 — 1925, Nr. 1/2; 1926, Nr. 1/2 — 1930, Nr. 6). Spaustuvė leido sąsiuvinius, mokyklų dienynus, buhalterijos, kanceliarijos knygas ir kt.

Leidykla. Persikėlęs į Kauną, A. Dundzila suaktyvino leidybinę veiklą — 1923 m. labai pašoko išleidžiamų knygų skaičius. Jose imta spausdinti firmos ženklą — sėjėją, stovintį ant knygos. Idėja priklauso A. Dundzilai, o sukūrė dailininkas A. Aleksandravičius¹⁷. 1923 m. buvo spausdinami du ženklų variantai: vienas — su užrašu sėjėjo fone, kitas — be jo. Leidžiant vadovėlius, daugiau iniciatyvos galėjo parodyti buvęs mokytojas B. Sirutis. Artimas A. Dundzilos patarėjas, jo rašinių kalbos taisytojas buvo A. Klimas¹⁸. Veiklą stimuliuavo didelė leidybės konkurencija

¹¹ A. Siručio atsakymai. — L. 2.

¹² A. Siručio atsiminimai (1978.VI.24). — Užrašė V. Z.

¹³ „Dirvos“ B-vės spaustuvės raidžių ir ornamentų katalogas. — Kaunas; Marijampolė, 1923. — 28 p.

¹⁴ Spaustuvės nacionalizavimo 1940 m. liepos 31 d. aktas // Kopija V. Z. archyve.

¹⁵ A. Siručio atsakymai. — L. 2.

¹⁶ Ten pat.

¹⁷ Ten pat. — L. 4.

¹⁸ Ten pat. — L. 3.

(„Spaudos fondas“, o vėliau ir „Sakalas“), o lengvino sava spaustuvė ir knygynai. Antra vertus, reikėjo elgtis atsargiai, vengti nepateisinamos rizikos. V. Biržiška pažymėjo, kad „Dirvos“ bendrovė, atsargiai plėsdama savo veiklą, nuolat tvirtėjo, nes rėmėsi „realiomis lėšomis“¹⁹. A. Dundzilos „prekybinį atsargumą“ pažymėjo ir kiti apie šią leidyklą rašę autoriai²⁰. Kadangi viešųjų bibliotekų, knygynų buvo nedaug, todėl sunku buvo paskleisti net grožinę literatūrą, taigi ir ją reikėjo leisti atsargiai²¹. Vengdama galimų nuostolių dėl naujų, nežinomų autorių publikavimo arba abejodama kai kurių knygų paklausa, iš rašytojų leidykla imdavo vekselius. Jeigu knyga būdavo išparduodama, vekselis netekdavo prasmės, jeigu ne — autoriai turėdavo jį išpirkti²². Beje, taip atsitiko su J. Aleksandriškio (Aisčio) poezijos rinkinėliu „Eilėraščiai“²³. Autoriams bendrovė mokėdavo 15 procentų honorarą nuo parduotų egzempliorių skaičiaus. Tokį honorarą gaudavo ir už kitus leidimus; sakysim, vadovėlių autoriaus J. Damijonaičio našlei kas mėnesį bendrovė mokėjo po kelis šimtus litų²⁴. Sėkmingiau leidyklos reikalai klostėsi trečiojo dešimtmečio antroje pusėje (1931 m. A. Dundzila rašė, kad bendrovės resursai per dešimt veiklos metų nuolatos gausėjo²⁵) ir nuo 1935 m.

Daugiausia knygų buvo spausdinama savoje spaustuvėje. Tik susikaupus daugiau rankraščių, tekdavo kreiptis į kitas. Kartais dėl techninių priežasčių spausdindavo kitur, sakysim, žemėlapius. Būdavo ir subjektyvių motyvų: A. Dundzila savo knygą „Lietuvos dirvonai“ davė spausdinti „Sviesos“ spaustuvei.

Duomenų apie „Dirvos“ išleistų knygų skaičių yra informaciniam leidinyje „Dirva“ 1918—1928²⁶, straipsnyje „Lietuviškosios knygos kelias“²⁷. Vėlesnių metų duomenys parengti pagal „Bibliografijos žinias“. Pateikiame išleistų knygų statistiką pagal pasirodymo metus: 1919 — 1, 1920 — 5, 1921 — 8, 1922 — 9, 1923 — 24, 1924 — 23, 1925 — 21, 1926 — 17, 1927 — 37, 1928 — 30, 1929 — 36, 1930 — 53, 1931 — 62, 1932 — 16, 1933 — 11, 1934 — 8, 1935 — 18, 1936 — 32, 1937 — 27, 1938 — 36, 1939 — 16, 1940 — 16. Daugiausia buvo išleista 1930—1931 m. Pagal spaudos produkciją 1931 m. Lietuvoje „Dirva“ užėmė pirmąją vietą²⁸. Suskirsčius knygas dešimtmečiais, susidaro toks vaizdas: 1919—1928 m. pasirodė 175, 1929—1938 m. — 325, 1939—1940 m. — 44,

¹⁹ Biržiška V. Lietuvių spaudos dešimtmetis // Pirmas nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis. — K., 1930. — P. 346.

²⁰ Ašmys V. Lietuviškos knygos pionieriaus A. Dundzilos sukaktis // Naujoji romuva. — 1934. — Nr. 159(3). — Nr. 67.

²¹ Lietuviškos knygos kelias: Dirvos b-vei 15 metų. Parašas: A. P-nis // Rytas. — 1933. — Rugs. 30. — Nr. 222.

²² Ant. Dundzila apie „Dirvos“ b-ve. — L. 8.

²³ Aistis J. Apie laiką ir žmones. — Cikaga, 1955. — P. 239.

²⁴ Ant. Dundzila apie „Dirvos“ b-ve. — L. 9.

²⁵ Rigardis [Dundzila] A. „Saulutė“ naujuose marškiniuose // Sėjos baras. — 1931. — Nr. 1. — P. 28.

²⁶ „Dirva“ 1918—1928: Dešimt sėjos barų. — K., 1929. — P. 13.

²⁷ Lietuviškosios knygos kelias: „Dirvos“ b-vei 15 metų / Parašas A. P-nis // Rytas. — 1933. — Rugs. 30. — Nr. 222.

²⁸ Bičiūnas V. Lietuviškoji knyga 1931 m. // Sėjos baras. — 1932. — Nr. 1. — P. 3.

tad iš viso 546 leidiniai vidutiniškai po 25 per metus. Paskutinis „Dirvos“ leidinys — M. Vasiliausko „Praktinė lietuvių kalbos gramatika“. Išleidžiamų knygų skaičius svyravimas priklausė nuo kelių veiksnių: pačios bendrovės kapitalo, bendros ekonominės būklės Lietuvoje ir, matyt, organizacinių bei techninių sutrikimų (pavyzdžiui, neaišku, kodėl mažai knygų išleista 1939 m.).

Leidiniai. Pagal leidinių tipus „Dirvos“ produkciją galima suskirstyti į keletą grupių: vadovėliai mokykloms, vaikų knyga, grožinė literatūra, įvairios tematikos mokslinė ir mokslo populiarinimo knyga, gaidos, informaciniai, kartografiniai bei vaizduojamojo meno leidiniai. Leidinių tematika universali: literatūros ir kalbos mokslas, istorija, pedagogika, geografija, gamtos mokslai, matematika, fizika, žemės ir namų ūkis, medicina ir kt.

Vadovėliai — svarbiausias „Dirvos“ veiklos baras, jos specializacija. Bendrovė išleido apie 130 pradžios mokyklų 1—6 skyriams skirtų vadovėlių; jie sudaro beveik 24 procentus visų leidinių. Apie 30 vadovėlių ir mokyto knygų skirta gimnazijoms bei progimnazijoms. Populiariems bendrovės autoriams skiriamas pedagogas J. Damijonaitis (miręs 1926 m.). Jo plunksnai priklauso elementorius „Vaikų darželis“, „Lietuvių kalbos gramatika“, „Krašto mokslo skaitymo rinkinys“ — iš viso 10 leidinių. Elementorius, lietuvių kalbos ir literatūros vadovėlius rašė A. Iešmantas ir M. Iešmantienė (5 leidimai „Skaityk“, „Lietuvių kalbos gramatika uždaviniais“, „Lietuvių literatūros istorija“, 1923), A. Giedrius („Saulutė“, „Vyturėlis“).

Bene daugiausia „Dirva“ išleido pedagogo M. Vasiliausko-Geručio vadovėlių. Daug kartų buvo leidžiamas elementorius „Zibutė“ (18 knygelių) ir literatūros skaitymo knygos 1—4 skyriams „Rūtelė“ (bene 24) — iš viso šio autoriaus išleista per 50 vienetų.

Lotynų kalbai mokyti buvo skirtos M. Račkausko parengtos Julijaus Cezario, Tito Livijaus tekstų publikacijos su žodynėliu ir komentarais, P. Kriauciūno rusų kalba parašyta, o M. Gustaičio „sulietuvinta“ „Konspektinė lotynų kalbos sintaksė“.

Bendrovė išleido keletą J. Geniušo „Istorijos vadovėlio“ leidimų, P. Lastienės išverstą R. Viperio „Vidurinių amžių istoriją“ bei „Naująją istoriją“, M. Račkausko vadovėlį „Romėnų senybės“ (1929), J. Gobio „Visuomenės mokslo vadovėlį“ ir „Trumpą visuotinės istorijos kursą“, A. Klimo geografijos vadovėlių („Lietuvos geografija“, „Europos geografija“ ir kt.).

Ypač populiarius buvo J. Damijonaičio „Aritmetikos uždavinynas“ 1—4 skyriams, leistas apie 30 kartų. Keičiantis mokyklos programoms, vadovėlis buvo perdirbamas (P. Natkevičius pritaikė naujiems reikalavimams). Minėtinas P. Naujokaičio „Aritmetikos uždavinynas“ 1—5 skyriams (9 knygos) ir „Skaiciavimo vadovėlis“. Bendrovė išleido O. Smeilio (Schmeil) botanikos, J. Barono anatomijos, K. Sakenio fizikos, P. Mašio algebros, K. Pokrovskio kosmografijos vadovėlius.

Pedagogas V. Ciziūnas 1931 m. rašė, kad daugiausia nusipelnė puoselėjant vaikų literatūrą „Dirvos“ bendrovė ir „Spaudos fondas“, ir siūlė

šiose įstaigose koncentruoti vaikų knygos leidimą²⁹. Minint „Dirvos“ veiklos dvidešimtmetį, buvo rašoma, kad apie 20 procentų leidinių sudarė vaikų literatūra³⁰. 1939 m. pradžioje spaudoje pasirodė konkretesnių duomenų: nurodoma, kad išleistos 75 knygelės bendru ketvirčio milijono egzempliorių tiražu³¹. Tad iki 1940 m. birželio mėn. buvo išleista apie 80 knygų, t. y. apie 15 procentų visų leidinių. Originaliajai literatūrai atstovavo J. Tumo „Mikutis gamtininkas“, keletas P. Mašiotų apsakymų knygelių („Juozukas ir Jackus“, „Nepaprastos atostogos“ ir kt.), A. Giedriaus apsakymai „Pašnekos“, apysaka „Slubis“, šešios A. Kazanavičienės knygelės, V. Dubo apysaka „Vytukas“, K. Bajerčiaus apsakymėliai gamtos tematika, P. Tarasenos istorinis pasakojimas „Perkūno šventykloje“, V. Katiliaus „Naktis alyvų krūme“, J. Marcinkevičiaus-Nord „Pabėgėliai iš zoologijos sodo“ (d. 1—2, 1940). Iš pažintinės literatūros minėtini T. Suravino „Pasakojimai apie didžiąsias keliones“, „Kristupas Kolumbas“.

Platų barą bendrovė išvarė leisdamą verstinę vaikų knygą. Tai danų rašytojo K. Evaldo „Keturi draugai. Piktžolės. Alyvų krūmas“, „Gamtos pasakos“, vokiečių rašytojų M. Geislerio „Taikūs Adomėlis“, K. Majaus (May) „Vinetu įpėdiniai“, austro P. Rozegerio „Alpių kalnuose“, prancūzo Z. Verno romanas „Aukštyn kojom“, anglų nuotykių rašytojo Hju Loftingo „Daktaro Dolitlio plaukiojanti sala“, „Daktaras Dolitlis“, „Daktaro Dolitlio didžiausioji kelionė“ ir kt. — iš viso 8 knygos, R. Kiplingo „Džiunglės“ (atskiromis knygelėmis ir vienu leidiniu), kanadiečio Dž. Kervudo „Meškinas Tiras“ ir „Siaurės klajūnai“, vengro F. Molnaro „Povilo gatvės vaikai“, islando J. Svensono „Saulėtos dienos“ ir „Nonis“, indo D. Mukeradžio „Džiunglėse“ ir „Margakaklis“, „Karvelio nuotykių“, ištrauka iš indų Mahabharatos epo „Naglis ir Damajantė“. Pažintinei literatūrai skirtina N. Rubakino knygelė „Siaurės ledjūryje“, D. B. Putnamo „Kelionė į Grenlandiją“, V. Nemirovičiaus-Dančenkos kelionių po Maroką aprašymai „Auksinio saulėlydžio šalis“, J. Korčako „Atkaklusis berniukas: Liudviko Pastero gyvenimas“. Šiai grupei priklauso M. Canlio (Charnley) knygelė „Broliai Raitai aviacijos tėvai“, nors ji specialiai jaunimui neadresuota.

Nuo 1930 m. rudens „Dirva“ perėmė vaikams skirtą žurnaliuko „Saulutė“ (red. A. Giedrius) leidimą: 1930 m. išleido Nr. 15—24, 1931 m. — Nr. 1—24. 1932 metais pasirodžiusiame kreipimesi į mokytojus rašoma, kad, gilėjant ekonominei krizei, Svetimo ministerija mokykloms „Saulutės“ neužprenumeravo, prašoma tai atlikti iš mokinių surinktomis lėšomis (6 litai)³². Deja, žurnalo išgelbėti nepavyko.

Grožinės literatūros „Dirva“ išleido apie 140 knygų — jos sudaro maždaug 25 procentus visos produkcijos. Iš originaliosios literatūros

²⁹ Čiziūnas V. Mūsų vaikų literatūros parodoje pasidairius // Sėjos baras. — 1931. — Nr. 2—3. — P. 36—37.

³⁰ Leidėjų žodis // Simonis K. Kūryba. — K., 1938. — P. III.

³¹ „Dirva“ paminėjo 20 metų sukaktuves // Lietuvos žinios. — 1939. — Saus. 30. — Nr. 24.

³² Gerbiemieji ponios ir ponai mokytojai. — Kaunas: Marijampolė, 1932. — P. 3. — Leidinukas pridėtas prie „Sėjos baro“, 1932, Nr. 1—2.

daugiau buvo leidžiama prozos kūrinų. Dalis šių knygų buvo skirta gimnazijų moksleiviams, kitos — plačiajai visuomenei. XIX a. literatūrai atstovavo J. Tumo parengtas J. Dovydaičio-Siaulėniškio raštų rinkinys „Siaulėniškis senelis“ (1925) ir du M. Biržiškos parengti leidiniai: „Iš Barono poezijos“, „Barono gyvenimas ir raštai“ (1924—1925). Didžiausias lietuvių autorių kūrinių leidinys — Zemaitės „Raštai“ (t. 1—4, 1924—1931). Dar minėtinos šios knygos: J. Tumo apysaka „Dėdės ir dėdienės“, Lazdynų Pelėdos „Raštai“, G. Petkevičaitės-Bitės romanas „Ad astra“, A. Kriščiukaičio-Aišbės „Satyros trupiniai“.

A. Dundzila bandė skatinti originaliosios literatūros plėtotę, ypač istorinių romanų apie Lietuvos praeities įvykius rašymą. Tuo reikalu mėgino skelbti literatūros konkursą, tačiau, jam nepavykus, susitarė su rašytoju J. Marcinkevičiumi dėl romano „Kražių skerdynės“ leidimo³³ (1930 m. pasirodė 1—2 tomai; laimėjo Katalikų veikimo centro premiją). Iš poezijos leidinių minėtini almanachai „Sūduva“ (1924) ir „Prisikėlusī Lietuva“ (1939), L. Giros rinkiniai „Zalioji pievelė“ ir „Silko gijos“, M. Gustaičio „Varpeliai“ (du leidimai), A. Lasto „Auksinės varpos“, iš jaunųjų — A. Miškinio „Balta paukštė“ (1928) ir J. Aleksandriškio (Aisčio) „Eilėraščiai“ (1932). Dramos kūrinių išleista vos keletas: Zemaitės „Valsčiaus sūdas“, A. Giedriaus, A. Valaičio, V. Bičiūno kūrinių. Pažymėtina, kad leidyklai buvo įteikta J. Vilkutaičio-Keturakio komedija „Simtas margų“³⁴, bet ji šviesos neišvydo.

Vertimai sudaro nemažą grožinės literatūros leidinių dalį. Daugiausia pasirodė lenkų prozaikų veikalų: I. Chodzko „Kvestorius užrašai“, J. Slovackio „Anhelis“, E. Ožeškovos „Raštai“ (t. 1—2), H. Sinkevičiaus „Ugnimi ir kalavijų“ (d. 1—4), „Tvanas“ (d. 1—3), „Be dogmos“ (d. 1—2), L. Belmonto „Habsburgo tragedija“ (d. 1—2). Iš rusų literatūros pažymėtina A. Puškino „Kapitono duktė“, I. Turgenevo „Bajorų gūžta“, A. Čechovo „Lietuvos giriose“ ir „Pabėgėliai“, čekų — K. Čapeko „Karas su salamandromis“, vengrų — Ž. Haršanjo (Harsanyi) dokumentinis romanas apie Galilėjų „... O vis dėlto ji sukasi“ (d. 1, 1940), švedų — S. Lagerlio „Apsakos apie Kristų“, vokiečių — B. Kelermano „Tunelis“ ir „Ingeborga“, M. Rydo nuotykių romanai, prancūzų — Ž. Sand „Baisusis milžinas“, A. Dodė „Taraskono Tartarėnas“, A. Diuma (sūnaus) „Dama su žemčiūgais“ (d. 1—4), A. Lichtenberžės „Mano mažasis Trostas“, L. Busemano „Ledų pragaras“ ir „Kapitonas pramutgalvis“, ispanų — Servanteso „Don Kichoto“ sutrumpintas, jaunimui skirtas leidinys, amerikiečių — Dž. Londono „Martynas Idenas“ (d. 1—2) ir „Trys širdys“.

Iš klasikinės dramaturgijos vertimų minėtinas Moljero „Sykštuolis“, Kornelio „Sidas“, G. Hauptmano „Vebrinos“ ir „Paskendęs varpas“, keletas rusų autorių komedinio žanro kūrinių (A. Čechovo „Girinis“ ir kt.), istorinio turinio A. Navrockio drama „Lietuvos krikštas“. Poezijos

³³ Gallus J. „Dirvos“ B-vės XX metų // Draugija. — 1939. — Nr. 5. — P. 315.

³⁴ Rigardis [Dundzila] A. Keturakio-Vilkutaičio „Simtas margų“ // Sėjos baras. — 1930. — Nr. 2. — P. 31.

vertimų — vos viena kita knyga: A. Mickevičiaus „Vėlinės“, V. Hugo „Amžiaus legendos“.

„Dirvos“ bendrovė išleido keliolika originalių ir verstų bulvarinės literatūros knygų (J. Piliponio, V. Kryžanovskajos). Dėl šio pobūdžio leidinių „Dirvai“ priekaištavo to meto spauda³⁵.

Tarp mokslinių ir mokslo populiarinimo knygų ryškiausią vietą užima lietuvių ir užsienio grožinės literatūros tyrinėjimai. Vieni skirti aukštajai mokyklai, kiti — gimnazijai. Pirmajai grupei priklauso J. Tumo „Lietuvių literatūros paskaitų“ serijos knygelės, K. Šakenio „Aušra“ ir jos gdynė“, M. Gustaičio monografija „Petras Kriaučiūnas“. Moksleiviams skirti A. Iešmantos „Lietuvių literatūros istorija“ ir to paties autoriaus parengtas biografijų bei tekstų rinkinys „Poška, Stanevičia, Valiūnas, Strazdas ir jų raštai“ bei knygelė apie V. Kudirką. Užsienio literatūros tyrinėjimams skirta V. Dubo „Įžanga į bendrąją literatūrą“, „Literatūros įvadas“ (2-asis leid.), pagal Lietuvos universitete skaitytą kursą parašyta monografija „Satobrianas“.

Kalbos mokslo knygų „Dirva“ išleido nedaug. Minėtina M. Gustaičio „Stilistika“, paskutiniiais metais pasirodė K. Baltruonio ir A. Veleckienės „Lietuviškai rusiškas žodynelis“ bei A. Iešmantos ir M. Iešmantienės „Lenkų-lietuvių žodynas“.

Filosofinės bei religinės literatūros „Dirva“ išleido labai nedaug. Jos leidinių tematikoje reikšmingą vietą užėmė pedagoginė literatūra. Istorijai skirtas A. Hegerto veikalas „Svarbiausios pedagoginės srovės“ (d. I—2), pedagogikos klasikai — M. Račkausko versta J. A. Komenskio „Didžioji didaktika“, įvairių dalykų dėstymo metodikai — A. Vireliūno „Kaip mokyti metodikos“, J. Lazausko „Dėl elementoriaus metodikos“, V. Bičiūno „Paišybos metodikos bruožai“ ir „Dailyraščio metodika“, M. Vasiliausko „Ištisinio mokymo praktika“. Paskelbta dokumentų rinkinių, sakysim, „Pradžios mokyklų įstatymai, taisyklės, instrukcijos, aplinkraščiai ir programos“.

Iš istorijos veikalų reikšmingiausias V. Bičiūno „Kaunas, 1030—1930“, platesnei visuomenei adresuotos P. Biržio-Akiro serijos „Lietuvos miestai ir miesteliai“ knygos apie Alytaus ir Marijampolės apskritis. Istorijos veikalams skirtina K. Pakšto knyga „Lietuvos ribų problema“. Istorinei memuaristikai priklauso P. Mašioto „Kai knygas draudė“ ir „Pašešupių knygnešiai“, archeologijai — L. Kšivickio „Zemaičių senovė“, dailės istorijai — R. Rolano „Mykolo Angelo gyvenimas“, kino meno problemoms — V. Kurnastausko apybraiža, sportui — keletas A. Iešmantos knygelių apie šachmatus.

„Dirva“ išleido vieną kitą teisės (M. Bortkevičiaus „Vekselių įstatymai“, V. Pozmiševio „Nusikaltėlių baudimas ir taisymas“), ekonomikos (S. Kuzminskio „Lietuvos banko emisijos politika“), žemės ūkio (J. Strazdo „Sodininkystės vadovėlis“), namų ruošos knygą. Bene reikšmingiausias mokslinis „Dirvos“ leidinys — „Afrikos regioninė geografija“ (1938). Astronomijai atstovauja P. Slavėno „Dangaus spinduliai“ ir S. Barkausko „Zodiako ženklai“.

³⁵ Gailius J. „Dirvos“ B-vei... — P. 314.

„Dirva“ išleido keliolika Č. Sasnausko muzikos kūrinių; kantatą „Broliai“, dainų Maironio žodžiais, religinės muzikos („Rekviem“), J. Bendoriaus harmonizuotų dainų rinkinį „Beauštanti aušrelė“. Bendrovė leido kartografinius leidinius — Lietuvos žemėlapius (pirmasis 1920 m.), Kauno miesto spalvotą žemėlapi (1922) ir kt., informacinius leidinius — įvairaus pobūdžio kalendorius (sieninį, nuplėšiamą, stalo, savaitinį, „Dirvelės“), knygų katalogus ir kt. Išėjo ir vaizduojamojo meno leidinių: nacionalinės simbolikos, K. Simonio paveikslų reprodukcijų (per 30 atviručių), albumas „Kūryba“.

Bendrovė išleido daugiau kaip 100 autorių knygų, nemažai originalių. Daugumą jų sudarė vadovėliai. Knygas bendrovei vertė tokie patyrę kalbininkai, rašytojai, pedagogai, kaip J. Jablonskis, P. Mašiotas, J. Talmantas, M. Biržiška, P. Būtėnas, V. Kamantauskas, A. Klimas, P. Simkūnas, J. Jablonskytė-Petkevičienė, J. Sužiedėlis, S. Dabušis, A. ir S. Tarvydai, B. Rutkūnas, marijampoliečiai M. Gustaitis, A. ir M. Iešmantos, P. Lastienė, J. Ziugžda ir kt. Buvo rūpinamasi ir knygų kalbos kultūra — pavedama redaguoti kalbos mokovams J. Talmantui, V. Murkai, J. Ziugždai, M. Blusiui, V. Miliūnui ir kitiems.

Nepaisant pastangų, ne visi vertimai, ypač grožinės literatūros, išeidavo deramai parengti. Apie trūkumus ne kartą buvo užsimenama spaudoje. Pavyzdžiui, recenzentai nurodė, kad S. Dabušio versti E. Ožeškovos „Raštai“ yra perkrauti naujadarų ir dzūkų tarmės žodžių³⁶. Buvo priekaištaujama dėl vardų ir pavardžių lietuvinimo R. Rolano knygoje „Mykolo Angelo gyvenimas“, I. Turgenovo „Bajorų gūžtoje“ (Laureckos vietoj Lavreckio, Elzė vietoj Lizos, Mykolo Elžbieta vietoj Elizavetos Michailovnos)³⁷.

Nustatyti „Dirvos“ leidinių tiražus nėra lengva — daugelyje knygų, ypač vadovėlių, šie duomenys nebuvo nurodomi. Neaišku, ar tai komercinė paslaptis, ar trūko dėmesio šio pobūdžio informacijai. Tik 4-tojo dešimtmečio pabaigoje tiražus imta nuosekliai žymėti. Tad galima remtis tik epizodiška informacija. Mokslinė, mokslo populiarinimo literatūra buvo leidžiama 1000—2000 egz. tiražu. Atrodo, kad grožinė knyga išeidavo įprastu 2000 egz. tiražu ir tik populiariesnių autorių leidinių tiražas buvo padidinamas iki 3000. Pavyzdžiui, J. Marcinkevičiaus romanai „Kražių skerdynės“ išleistas 3200 egz. tiražu. Kiek didesnis (2500—4000) buvo vaikų knygų tiražas. Didžiausias elementorių, vadovėlių tiražas: iš pradžių buvo 2000—3000, vėliau siekė iki 4000 (M. Vasiliausko-Geručio „Rūtelė“, 1934), o kai kurie iki 10 000 (to paties autoriaus elementorius „Zibutė“). A. Sirutis teigė, kad vadovėlių tiražai siekdavo 20 tūkstančių ir daugiau³⁸. Bet tie skaičiai, matyt, nerealiūs. Iki 1937 m. rugpjūčio 1 d. „Dirva“ išleido 463 knygas bendru 2 1003 300 egz. tiražu³⁹, tad vidutiniškai po 4679.

³⁶ Bičiūnas V. „Elzės Ožeškienės raštai“ // Rytas. — 1929. — Kovo 5. — Nr. 52; E. Ožeškienė. „Laiminga“ // Ten pat. — Liep. 6. — Nr. 149.

³⁷ Bičiūnas V. S. J. Turgenovas. Bajorų gūžta // Rytas. — 1929. — Kovo 8. — Nr. 55

³⁸ A. Siručio pasakojimas (1978.VI.24). — V. Z. archyvas.

³⁹ Lietuviškoji enciklopedija. — K., 1937. — T. 6. — Skilt. 1031.

Poligrafinė atlikimo kultūra. Knygos parengimo kultūrą, jos mokslinę visuomeninę vertę iliustruoja įdėta papildoma informacinė medžiaga. „Dirvos“ leidiniuose jos ne daug. Nurodysime vieną kitą. J. Tumo parengtoje J. Dovydaičio knygoje „Štaulėniškis senelis“ išspausdinta parengėjo paskaita apie autorių, Kornelijaus „Side“ yra vertėjo V. Kamantausko „Įvadas“ apie autorių ir jo kūrinį, E. Ožeškovo „Raštų“ pirmajame tome — lenkų rašytojo T. Jeskės-Choinskio straipsnis apie rašytoją ir jos apsakymus, K. Šimonio albume „Kūryba“ — J. Šlapelio straipsnis lietuvių ir prancūzų kalbomis apie dailininką. Pasitaiko ir kitokio pobūdžio papildomos medžiagos. Sakysime, H. Loftingo knygoje „Daktaras Dolitlis ir jo gyvuliai“ yra retesnių zoologijos terminų paaiškinimų. To paties autoriaus knygoje „Daktaro Dolitlio didžiausioji kelionė“ pateiktas P. Mašioto originalių ir verstų knygų sąrašas.

„Dirvos“ knygos, ypač veiklos pradžioje, nebuvo aukšto techninio lygio. Tokiu pavyzdžiu galėtų būti V. Nemirovičiaus-Dančenkos knygos „Aukso saulėlydžio šalis“ iliustracijos. Net praėjus dešimčiai veiklos metų, „Dirvos“ leidiniai buvo vertinami kritiškai. M. Urbšienė prikišo, kad kai kurios knygos beveik be paraščių, netinkamai žymimi puslapiai, sukabinami lankai⁴⁰. Prisimindamas „Dirvos“ išleistą knygėlę „Eilėraščiai“, J. Aistis rašė, kad spaustuvė jai uždėjusi per mažą viršelį⁴¹. Antra vertus, to meto spaudoje buvo ir teigiamų vertinimų. V. Čižiūnas pažymėjo, kad „Dirvos“ ir „Spaudos fondo“ knygos „savo spauda ir laukuje išvaizda kaskart tobuleja“, kai kurie leidiniai „pasigerėtimi“⁴². Antrajame veiklos dešimtmetyje sustiprėjo spaustuvės techninė bazė. Būdinga, kad „Dirvos“ leista H. Loftingo knyga „Daktaras Dolitlis grįžta iš mėnulio“ buvo spausdinama Kaune „Žaibo“ spaustuvėje, o spalvotas viršelis — savo įmonėje Marijampolėje.

Daugelis „Dirvos“ leidinių buvo iliustruoti. Labiau rūpintis vadovėlių, net aritmetikos uždavinynų iliustravimu, siekta vaikų knygos meniškumo. Deja, kritika pareikšdavo ir kai kurių priekaištų. Sakysim, M. Urbšienė nurodė, kad P. Rozegerio knygoje „Alpių kalnuose“, M. Geislerio „Taikūs Adomėlis“ nevienodas iliustracijų stilius, vinjetės neatitinka kūrinių siužeto⁴³. Daugiausia knygų (elementorių, vaikų, grožinės literatūros) iliustravo K. Simonis. A. Dundzila mėgo šio dailininko kūrybą, stengėsi jį materialiai paremti. Kritika tuo metu net priekaištavo, kad vaikų knygeles iliustruoja tik vienas dailininkas — K. Simonis⁴⁴. Kitas dažniau iliustravęs „Dirvos“ leidinius dailininkas buvo J. J. Burbas. Jam priklauso viena iš pirmųjų gausiai iliustruotų „Dirvos“ knygelių — M. Gustaičio eilėraščių rinkinys „Varpeliai“. A. Jakštas-Dambauskas rašė, kad „tipografijos menas“ čia padaręs viską, ką galėjęs, — tai vienas dailiausių lietuviškų leidinių⁴⁵. Tas pats dailininkas iliustravo

⁴⁰ Urbšienė M. Lietuviškos knygos estetiškumas ir praktiškumas // Zidinyš. — 1929. — Nr. 11. — P. 340.

⁴¹ Aistis J. Apie laiką ir žmones. — Cikaga, 1955. — P. 240.

⁴² Čižiūnas V. Mūsų vaikų ... — P. 36.

⁴³ Urbšienė M. Lietuviškos knygos... — P. 339.

⁴⁴ Čižiūnas V. Mūsų vaikų... — P. 36.

⁴⁵ Jakštas A. M. Gustaitis. Varpeliai // Rytas. — 1925. — Spal. 21. — Nr. 232.

J. Tumo „Mikutį gamtininką“, piešė viršelį A. Mickevičiaus „Vėlinėms“. Knygeles vaikams iliustravo D. Tarabildienė (A. Kazanavičienės „Gaideliai keliauja“), E. Butauskaitė (K. Bajerčiaus „Iš pasakų krašto“), A. Kazanavičienė (savo knygeles). J. Slovackio „Anhelį“ iliustravo V. Bičiūnas, S. Barkausko „Zodiako ženklus“ — pagal autoriaus siužetus ir schemas P. Rauduvė, piešinius koregavo A. Galdikas. Neretai iliustracijos buvo imamos iš knygos originalo, pavyzdžiui, H. Loftingo knygelės iliustruotos autoriaus piešiniais. M. Račkausko knygoje „Romėnų senybės“ yra 90 iliustracijų, paimtų iš užsienio leidinių. K. Pakšto „Afrikos regioninė geografija“ gausiai iliustruota nuotraukomis, žemėlapiais, schemomis, J. Strazdo „Sodininkystės vadovėlis“ — 166 piešiniais. Iliustracijai naudojamos nuotraukos: antai danų rašytojo keliautojo Huldo Palės knygoje „Aplink žemę per 44 dienas“ išspausdinta 17 fotografijų. Yra ir ikonografinės medžiagos: P. Mašioto knygelėje „Juozukas ir Jakukas“ įdėta autoriaus su vaikais nuotrauka, E. Ožeškovos „Raštų“ pirmajame tome — rašytojos portretas, Z. Haršanjo romane „...O vis dėlto ji sukasi“ — Galilėjaus portretas, jo gimtojo namo Pizos mieste nuotrauka.

Techniniu ir meniniu atžvilgiu įdomiausi du leidiniai. Vienas — reklamai ir reprezentacijai skirtas jubiliejinis leidinys „Dirva“ 1918—1928: Dešimt sėjos barų“. Jame išspausdinta bendrovės veiklos apžvalga, knygynų ir spaustuvių nuotraukos, leistų autorių biografijos ir nuotraukos, periodikoje pasirodžiusios knygų recenzijos. Dalis tiražo išspausdinta ant kreidinio popieriaus. Kitas — K. Simonio albumas „Kūryba“ (1938 m.). Jis skirtas „Dirvos“ veiklos 20-mečiui ir leidybinės veiklos laimėjimams pažymėti — tai buvo 500-asis leidinys. Albumas išspausdintas ant kreidinio popieriaus, įdėtos kelios spalvotos reprodukcijos. Leidinys gražiai reprezentavo leidyklą ir spaustuvię.

Už įnašą į Respublikos kultūros ir švietimo plėtotę, leidžiamų knygų meniškumą 1922 m. bendrovė buvo apdovanota Kaune surengtos Lietuvos žemės ūkio ir pramonės parodos sidabro medaliu⁴⁶, o 1930 m. — aukso medaliu⁴⁷.

Platinimas. Bendrovės leidinių platinimu daugiausia rūpinosi Marijampolės, Kauno, o nuo 1939 m. rudens, Sovietų Sąjungai grąžinus Vilnių Lietuvai, ir Vilniaus „Dirvos“ knygynai. Pagal Švietimo ministerijos užsakymus knygos buvo siuntinėjamos tiesiog mokykloms (arba jų kooperatyvėliams) ir bibliotekoms, kitiems knygynams, darant 33 procentų nuolaidą. Bendrovės knygynai imdavo platinti kitų leidėjų „Dirvos“ spaustuvėje išleistas knygas, kartais net visą tiražą (A. Iešmantos „Sachmatų strategija“, 1938). Dėl neoperatyvaus leidinių platinimo iškildavo konfliktinių situacijų. Antai K. Korsakas spaudoje priekaištavo

⁴⁶ Dirva 1918—1928: Dešimt sėjos barų. — P. 12.

⁴⁷ Kriščiūnas L., „Dirvos“ B-vė ir jos išleistos knygos // Rytas. — 1930. — Liep. 3. — Nr. 148.

„Dirvos“ administracijai, kad esą dėl idėjinių motyvų treči metai slepiamas nuo visuomenės Žemaitės „Raštų“ 4-asis tomas⁴⁸.

Bendrovė rūpinosi ir knygų reklama. Dalis tiražo tuo tikslu buvo išsiuntinėjama į laikraščių redakcijas, mokyklas. Savo knygoose, periodikos puslapiuose bendrovė skelbė leidinių sąrašus. Nuo 1924 m. iki 1939 m. atskiromis knygelėmis išleido bene 12 įvairaus pobūdžio ir dydžio katalogų. Nuo 1936 m. „Dirva“ dalyvavo rengiant bendras knygų platinimo akcijas, sakysim, papigintų knygų mėnesius, prisidėdavo prie ta proga leidžiamų katalogų. 1940 m. kovo 5 — balandžio 7 d. papigintų knygų mėnesiui išleido savo katalogėlių⁴⁹ (nurodyta 160 leidinių).

Knygų reklamai, skaitytojų informacijai turėjo pagelbėti 1930 m. bendrovės pradėtas leisti „spaudos ir literatūros iliustruotas laikraštis“ „Sėjos baras“. Sumanytojas ir redaktorius — A. Dundzila (galbūt prisidėjo ir A. Klimas⁵⁰). 1930 m. pasirodė 2, 1931 m. — 6, 1932 m. — 4, 1933 m. — 2 numeriai, iš viso 14, daugiausia jungtinių. Zurnale buvo spausdinami straipsniai apie rašytojus, pedagogus, muzikus, apie knygų leidybą ir prekybą, bibliotekas. Buvo paskelbta per 30 „Dirvos“ leidinių recenzijų, kitur spausdintų atsiliepimų apžvalgų, knygų sąrašų. Redakcija bandė kviešti bendradarbiauti mokytojus, rašytojus⁵¹, tačiau nelabai sėkmingai. Matyt, trūko igūdžių ir redaktoriui. „Sėjos baro“ leidimas buvo nuostolingas⁵², todėl stiprėjančios ekonominės krizės spaudžiama bendrovė buvo priversta leidimą sustabdyti.

Prekyba savo leidiniais nebuvo lengva. Spaustuovės nacionalizacijos aktas⁵³ rodo, kad sandėlyje mažai buvo likusių vaikų knygelių, kai kurių vadovėlių, grožinės literatūros, mokslo populiarinimo knygų. Antra vertus, labai daug knygų gulėjo neparduotų: Žemaitės „Raštų“ trečio tomo — 2714 egz., ketvirto — 2891, Lazdynų Pelėdos „Raštų“ — 1955, Aišbės „Satyros trupinių“ — 2300, J. Tumo literatūros paskaitų apie Maironį — 1345, H. Sinkevičiaus „Tvano“ pirmos—trečios dalių — 4433, Dž. Londono „Martyno Ideno“ antros dalies — 2125, kai kurių vadovėlių (R. Viperio „Naujosios istorijos“ — 3381).

Bendrovės likvidavimas. Atėjo 1940 m. birželis. Lietuva įjungiamą į Sovietų Sąjungos sudėtį. Keičiama krašto ekonominė bazė ir socialinė struktūra. „Dirvos“ knygynas Kaune dar priklausė savininkams, bet tik nominaliai — viską tvarkė valdžios paskirtas įgaliotinis (komisaras). Knygynas jam turėjo mokėti atlyginimą. Įgaliotinis specialiu orderiu dienos apyvartos pajamas įnešdavo į banką, be jo parašo nebuvo galima išimti pinigų iš banko net tarnautojų algoms⁵⁴. Po kelių

⁴⁸ Korsakas K. Neslėpkit Žemaitės! / Parašas: J. Radžvilas // Kultūra. — 1931. — Nr. 11. — P. 656.

⁴⁹ „Dirvos“ B-vės išleistų platinimo mėnesio papigintų knygų katalogas. — V.; K.; Marijampolė, 1940. — 16 p.

⁵⁰ A. Siručio atsakymai į klausimus. — L. 2.

⁵¹ Gerbiamieji ponios ir ponai mokytojai // Sėjos baras. — 1932. — Nr. 1—2. — P. 3.

⁵² M. Dundzilaitės-Abramaitienės atsakymai į klausimus. — L. 2.

⁵³ Nacionalizavimo aktas (1940.IX.29). — Kopija V. Z. archyve.

⁵⁴ Iš A. Dundzilos atsiminimų rankraščio. 1951 m. Cikaga. — Kopija V. Z. archyve.

mėnesių knygynai buvo nacionalizuoti. 1940 m. rugsėjo 28—30 d. surašant Kauno knygyno turta, kasoje ir banke buvo rasta 4 845 litai, knygų ir kitų prekių — už 350 018 litų, inventorius — už 4 161 litą, debitoriai ir kitas aktyvas sudarė 60 760 litų, kreditoriai ir kitas pasyvas — 127 792 litus⁵⁵. Nacionalizuotas knygynas buvo perkeltas į kitas patalpas (Laisvės alėja 16) ir pavadintas Valstybinės leidyklos knygynu Nr. 5. Veiklą pradėjo spalio 1 d., vedėju buvo paskirtas A. Dundzila⁵⁶. Duomenų apie Marijampolės ir Vilniaus knygynų nacionalizavimą nepavyko rasti.

1940 m. liepos 31 d. buvo nacionalizuota „Dirvos“ spaustuvė. Jos turtas akte įvertintas taip: inventorius (mašinos ir kt.) — 152 686 litai⁵⁷, spaustuvės prekės, žaliava ir kt. — 22 375 litai (vėliau akte ranka įrašyti „pusfabrikačiai“, t. y. nebaigti spausdinti leidiniai, įvertinti 68 676,5 litų)⁵⁸, sandėlyje buvusios 223 pavadinimų knygos ir tarnybinės paskirties leidiniai (buhalterinės knygos, mokinių dienynai ir kt.) — 445 159 litai⁵⁹. Kasoje grynais ir Lietuvos banke rasta 5 540 litų, debitoriai ir kitas aktyvas sudarė 123 931 litą, kreditoriai ir kitas pasyvas — 74 825 litus⁶⁰. Tad spaustuvės turtas nacionalizacijos metu buvo įvertintas beveik 750 000 litų suma. Pateiktos sumos, ypač sandėlyje buvusių knygų įvertinimas, yra nerealios. Tai, beje, pažymėjo ir nacionalizacijos komisija: esą iš 445 159 litų apie 300 000 yra nerealūs, nes daugelio knygų niekas nepirks arba tik nedaugelis panorės jų įsigyti⁶¹.

Nauja situacija susidarė vokiečių okupacijos metais. Knygynas toliau egzistavo, tačiau A. Dundzila pabandė grįžti prie platesnės veiklos — atkurti „Dirvos“ bendrovę ir imtis leidybos. 1942 m. rugsėjo 11 d. iš Valstybinės leidyklos buvo išskirtas „Dirvos“ knygynas ir leista jį atidaryti Laisvės alėjoje 16 (šalia Įgulos bažnyčios). Nemokamai buvo grąžinta 275,99 markių vertės turto, be to, dalis bendrovei priklausancio inventorius. Gavęs paskolą, bene 40 000 okupacinių markių, nupirko rašomosios medžiagos už 11 558,02 markių, knygų (gavęs 30 procentų nuolaidą) — už 45 124,22 markių — iš viso už 42 677,58 markių⁶². Atgaivinti leidybos darbo nepavyko — trukdė okupacinės valdžios suvaržymai, prekių stygius. Tad vyko skurdi prekyba rašomąja prasčia kokybės medžiaga, lentynose stovėjo šiek tiek knygų, daugiausia vadovėlių⁶³.

„Dirva“ jautriai reaguodavo į kultūrinius valstybės poreikius ir stengdavosi užpildyti ypač jaučiamas spragas — pirmoji ėmėsi intensyvaus vadovėlių mokykloms, vaikų literatūros, gaidų leidimo. Jos dėka mokyklinio amžiaus vaikai operatyviai buvo aprūpinti tarptautinę reikšmę turinčiais P. Mašioto verstais kūrinių. „Dirvos“ veikloje pastebimi

⁵⁵ Nacionalizavimo aktas (1940.IX.29). — Kopija ten pat.

⁵⁶ Ant. Dundzila apie „Dirvos“ bendrovę. — L. 9.

⁵⁷ Inventorius, mašininis įrengimas ir kitas kilnojamas turtas... Aktas. — Kopija ten pat.

⁵⁸ Prekių, fabrikatų, pusfabrikatų [...] Aktas. — Kopija ten pat.

⁵⁹ Papildomas aktas (1940.X.5). — Kopija ten pat.

⁶⁰ Aktas (1940.VII.29). — Kopija ten pat.

⁶¹ Papildomas aktas. — Ten pat. — L. 6.

⁶² Įmonės grąžinimo aktas (1942.IX.11). — Kopija ten pat.

⁶³ Iš A. Dundzilos atsiminimų rankraščio. Čikaga, 1951 m. — Kopija ten pat.

ryšiai su Suvalkijos regionu: bendrovė skelbė Marijampolėje gyvenusių (M. Gustaičio) ir gyvenančių autorių ir vertėjų knygas, spausdino vietinius laikraščius, išleido antologiją „Sūduva“, knygą apie Marijampolės apskritį. „Dirvos“ spaustuovės dėka Marijampolė daugelį metų užėmė antrąją vietą po Kauno pagal išleidžiamų knygų kiekį. Leidybinė veikla, knygų platinimas padėjo siekti bendrovės kūrėjams komercinės ir kultūrinės veiklos sintezės.

Vilniaus universiteto
Knygotyros ir bibliografijos
katedra

Įteikta spaudai
1989 m. lapkričio mėn.

ВЛАДАС ЖУКАС
ОБЩЕСТВО «ДИРВА»

Резюме

Одним из самых известных издательств Литовской Республики явилось издавательское общество «Дирва» («Нива», 1918—1940 гг.). Ее основатели и постоянные члены — Адомас Дундзиля и Бронюс Сирутис. Собственность общества — издательство, типография (в Мариамполе) и книжные магазины (в Мариамполе, Каунасе и с 1939 г. в Вильнюсе). «Дирва» издала 546 книг. В отдельные периоды (в 1930—1931 гг.) она была самой продуктивной в Литве. Основное направление издательской деятельности — учебники для школ (24%) и детская литература (около 15%), а также художественная литература (25%). Остальные издания — научная, научно-популярная, справочная книга, ноты, издания изобразительного искусства. Преобладала оригинальная книга (учебники), насчитывается более ста авторов изданных книг. Общество «Дирва» внесло значительный вклад в развитие полиграфической культуры и книжного искусства (деятельность типографии), много потрудились, распространяя печатные издания (книжные магазины). Обществу удалось достичь синтеза коммерческой и культурной деятельности.

В июле-сентябре 1940 года типография (стоимость 750.000 литов) и книжные магазины были национализированы.

VLADAS ZUKAS
„DIRVA“ COMPANY

S u m m a r y

„Dirva“ company which was functioning during 1918—1940 in Kaunas and Marijampolė, belongs to one of the most famous publishing houses of the Republic of Lithuania. Adomas Dundzila and Bronius Sirutis were the founders and owners of it. The company had a publishing house and a printing house in Marijampolė as well as book-shops in Marijampolė and Kaunas and from 1939 in Vilnius. The production of „Dirva“ company consists of 546 books. At different periods of time (1931) the company was the most efficient publishing house in Lithuania. The main trends of the publishing activities of this publishing house were the following: manuals for schools (24%), children literature (about 15%), fiction (25%). The rest were the publications of this kind: academic, popular-scientific literature, reference books, musical notes, editions of fine art. The original books prevailed over the others, there were published more than one hundred author books by this company.

„Dirva“ furthered the development of polygraphic and artistic culture of Lithuanian book publishing (the activities of printing house) and the book distribution (book-shops). The proprietors of the company managed to achieve the synthesis of commercial and cultural activities. In July — September 1940 the printing house (it was estimated in 750000 lits) and book-shops were nationalized.